

РУХ «ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ» ДО СВІТОВИХ РЕСУРСІВ НАУКОВИХ СПІЛЬНОТ

*«Вільний доступ до інформації є важливою складовою наукових досліджень у сучасному глобальному світі, запорука для подальшого розвитку науки, освіти та суспільства, інтеграції України до світової академічної спільноти»
(Ольвійська Хартія, 2009)*

У науковому світі так історично склалося, що перші ідеї та результати наукових досліджень поширюються шляхом публікацій у періодичних виданнях та оприлюднення їх на конференціях.

В останні роки традиційні канали розповсюдження результатів наукових досліджень за допомогою публікацій в наукових журналах зазнають глибоких змін, пов'язаних з переходом від традиційної публікації до створення відкритих архівів наукової продукції. Це явище пояснюється об'єктивними причинами розвитку суспільства: економічними, технологічними, організаційними, та соціальними.

Традиційні джерела інформації стали менш доступні внаслідок значного зростання вартості передплати на періодичні видання в світі. Таким чином, бібліотеки змушені зменшувати перелік передплачених наукових журналів, що в свою чергу обумовило підвищення видавництвами вартості передплат.

У той же час бурхливий розвиток електронних публікацій дозволяє науковим, дослідницьким і освітнім організаціям створювати і підтримувати архіви своєї наукової продукції. Можливість зберігання гетерогенних матеріалів в електронному форматі підвищує інтерес до їх широкого застосування в науковій діяльності. Розвиток мережевих та програмних технологій розширює список функціональних можливостей. Електронні архіви більш зручні в управлінні, їх легше підтримувати і супроводжувати, ніж традиційні. Вартість утримання електронної версії журналу нижче, ніж його друкованого аналога.

З цих та інших причин на заході в 1990-х роках виник і бурхливо розвивається потужний громадський рух за відкритий доступ до результатів

досліджень (Open Access to Research). Відкритий доступ (ВД) – це спосіб наукового спілкування шляхом реалізації права автора твору на доведення до загального відома таким чином, що будь-яка особа може отримати доступ до твору з будь-якого місця і у будь-який час за власним вибором. Рішення про подання автором своєї публікації в Інтернет є добровільним. ВД не суперечить авторському праву, сприяє популярності автора, закріпленню наукового пріоритету, посиленню наукового впливу.

Основні принципи відкритого доступу до наукових знань сформульовані в наступних документах:

- Будапештська ініціатива «Відкритий доступ» (Budapest Open Access Initiative), прийнята Інститутом «Відкрите Суспільство» у лютому 2002 року;
- Берлінська декларація про відкритий доступ до наукових та гуманітарних знань (Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities), прийнята в жовтні 2003 року.

Визначення відкритого доступу, дане в ході Будапештської ініціативи (BOAI): «Це право користувача читати, вивантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, здійснювати пошук або проставляти гіперзв'язки до повного тексту статей».

Модель Відкритого доступу, розроблена в рамках Берлінської декларації, розвиває ідеї самоархівування та формування інституційних репозитаріїв (IP).

Згідно Берлінської декларації автори і правовласники дарують всім користувачам вільне, необмежене право доступу і дозвіл на копіювання, використання, поширення, передачу і публічну демонстрацію, а також на поширення роботи в електронній формі для будь-яких законних цілей з відповідним зазначенням авторства, а також право на виготовлення невеликої кількості друкованих копій для свого особистого використання. Повна версія робіт і всіх супутніх матеріалів депонується (публікується), як найменше, у одному мережевому репозитарії, що використовує прийняті технічні стандарти, який підтримується науковим співтовариством, державним агентством або іншим авторитетним інститутом, уповноваженим забезпечувати відкритий доступ, безперешкодне поширення, мережеву взаємодію і довгострокове зберігання.

В трактуванні JISC (UK's expert on information and digital technologies for education and research) – однієї з основних організацій, які фінансують

наукові дослідження в галузі інформатики у Великобританії виглядає наступним чином:

«Що є відкритий доступ:

...Дослідницька література у відкритому доступі є безкоштовними доступними в он-лайн копіями статей з рецензованих журналів, із збірників праць конференцій, а також технічних звітів, дисертацій та препринтів. У більшості випадків не існує ліцензійних обмежень для доступу до них на читання. Вони можуть бути вільно використані для досліджень, навчання та інших цілей».

«Що не є відкритим доступом:

...Це не само видавництво, не шлях для ухилення від рецензування та контролю якості, прийнятого для публікації, не вид другосортного і дешевого опублікування матеріалів. Це просто засіб зробити результати досліджень доступними в он-лайн для всієї спільноти дослідників».

Здійснення відкритого доступу реалізується по двох взаємодоповнюючих напрямках: журнали відкритого доступу і архіви (репозитарії) відкритого доступу.

Журнали відкритого доступу публікують статті, що отримали експертну оцінку. На сайтах відомих світових видавництв можна знайти журнали повного та гібридного доступу.

Одним з перших і найвідоміших журналів відкритого доступу є arXiv (<http://arxiv.org/>) ArXiv введений в дію у 1991 року в Лос-Аламоській національній лабораторії (США). У березні 2012 року налічує 744 434 розміщених статей з фізики, математики, комп'ютерних наук, біології, фінансів.

Відомі видавництва Оксфордського університету (Oxford University Press) та Springer роблять свій внесок у підтримку руху ВД. Oxford Open initiative (<http://www.oxfordjournals.org/oxfordopen/>) збільшує доступність Oxford Journals завдяки публікаціям у відкритому доступі. На початку 2011 року Oxford University Press публікував 6 найменувань видань у відкритому доступі, а на початку 2012 – їх кількість зросла ще на 2 найменування. На Web-сайті Springer вільно доступні 352 найменування журналів Journals Open Access (<http://www.springerlink.com/journals/open/>) із загальної кількості більш ніж 1000 (рис. 1).

Рисунок 1 – Journals Open Access від Springer

Архіви відкритого доступу стають одним із найважливіших джерел інформації для наукових інститутів і вищих навчальних закладів. Формування таких електронних архівів розглядається організаціями як платформа для демонстрації своєї наукової продукції. Таким чином, науковим інститутам і освітнім установам доцільно, крім традиційних Web-сайтів, створювати і розвивати архіви своєї наукової продукції.

Відкриті Архіви (ВА) – це розподілена сукупність інформаційних об'єктів, доступних в середовищі Інтернет. ВА являють собою інформаційні системи, побудовані на технології OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting). Відкриті архіви будуються за принципом розподіленої системи з загальним мережним протоколом і програмним забезпеченням, що дозволяє розглядати їх як єдину інформаційну систему.

В ході 69-ї Генеральної конференції Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій і установ (ІФЛА) на семінарі «Інформаційні технології та робота групи метаданих Dublin Core» були сформульовані принципи, на яких базується ідеологія «Відкритого архіву»:

- консолідація у світовому масштабі архівів наукових матеріалів;
- вільний доступ до архівів (до метаданих);
- узгоджені інтерфейси архівів і постачальників інформації;
- застосування існуючих стандартів – HTTP, XML, Dublin Core, MARC та інші;

- простота використання.

За визначенням мережевої енциклопедії Вікіпедії (Wikipedia) «Інституційний репозитарій – це місце в мережі для збору, забезпечення збереження та розповсюдження в електронному форматі інтелектуальної продукції установи, зокрема, наукової установи». Інституційний репозитарій передбачає збір «своїх» публікацій, тобто публікацій своїх співробітників, чим і відрізняється від тематичної електронної бібліотеки (ЕБ). Електронні бібліотеки - це розподілені інформаційні системи, що дозволяють обробляти, зберігати, розповсюджувати, аналізувати і організовувати пошук в різноманітних колекціях електронних документів через глобальні мережі передачі даних. Основним об'єктом зберігання даних в ЕБ є документ, забезпечений метаданими. Під електронним документом в таких системах мається на увазі елемент даних або ресурс (інформаційний об'єкт), який найбільш повно відображає потреби користувача даної ЕБ. Але ці відмінності досить розмиті. Інституційні репозитарії можуть створюватися і як частина ЕБ, підтримуваних організацією, або бути реалізовані у формі ЕБ.

Інституційні репозитарії відкритого доступу – публічно доступні архіви наукових, дослідницьких та освітніх організацій, в яких члени спільноти розміщують свої опубліковані та підготовлені до друку статті та інші матеріали науково-дослідної та науково-організаційної діяльності.

Репозитарії метаданих доступні для збирачів метаданих (ОАІ-реєстрів), що функціонують відповідно до протоколу ОАІ-РМН. В репозитаріях за запитом збирачів метаданих виконується набір операцій, визначених протоколом ОАІ-РМН.

Деякі великі реєстри ОАІ-сумісних репозитаріїв:

1. Реєстр відкритих архівів: <http://www.openarchives.org/Register/BrowseSites>.
2. Реєстр репозитаріїв відкритого доступу: <http://roar.eprints.org/>.
3. Каталог відкритих репозитаріїв OpenDOAR / Directory of Open Access Repositories: <http://www.opendoar.org/>.
4. Європейський реєстр ОАІ-РМН сумісних репозитаріїв: <http://www.openarchives.eu/home/home.aspx>.
5. Система пошуку у відкритих архівах України: <http://oai.org.ua>.

ОАІ-реєстри містять пошукові інструменти для роботи з електронними архівами (ІР) та аналітичні інструменти, що наочно демонструють тенденції розвитку кожного окремого архіву та ситуації в цілому.

НТБ НТУ «ХПІ» готується найближчим часом ввести в дію інституційний репозитарій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Крім організаційних та програмно-технічних завдань з підтримки працездатності архіву найбільш гострою є формування по-

літики його наповнення. За даними каталогу OpenDOAR спостерігається динаміка збільшення кількості репозитаріїв в Україні (рис. 2).

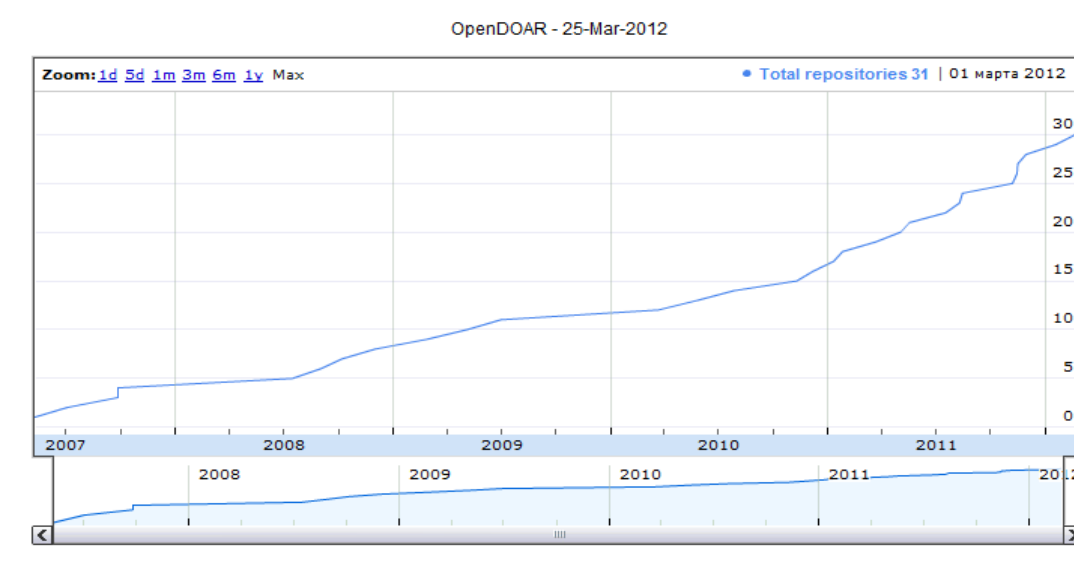

Рисунок 2 – Зростання кількості репозитаріїв в Україні за статистичними даними OpenDOAR

Своєчасне та якісне наповнення інформаційної системи – основа її життєдіяльності, тому вже розпочато проведення ряду організаційних заходів щодо формування політики наповнення інституційного репозитарію Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Список літератури: 1. Филозова И. А. Открытые архивы научной информации [Текст] / И. А. Филозова // Системный анализ в науке и образовании. – 2010. – Вып. 1. 2. Берлинская Декларация об открытом доступе к научному и гуманитарному знанию [Электронный ресурс] / Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://oa.mpg.de/lang/en-uk/berlin-prozess/berliner-erklarung>. 3. Будапештская инициатива «Открытый доступ» [Электронный ресурс] / Budapest Open Access Initiative. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://www.soros.org/openaccess/ru/index.shtml>. 4. Що таке «відкритий рух»? Рух європейських університетів за відкритий доступ [Текст]: методичні вказівки / Шкодзінський О. К., Онисько Г. Я., Костишин С. О. – Тернопіль: ТДТУ. – 2009. 5. Земсков А. И. Системы открытого доступа к информации: причины и история возникновения [Текст] / А. И. Земсков, Я. Л. Шрайберг // Научные и технические библиотеки. – 2008. – N 4. – С. 16–29.